

ГРАМАТИЧНАТА И ПРАВОПИСНАТА НОРМА ПРИ ЧЛЕНУВАНЕ НА ИМЕНАТА В БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК (С ОГЛЕД ИЗУЧАВАНЕТО НА КНИЖОВНИТЕ ЕЗИКОВИ НОРМИ В VIII – XII КЛАС ¹⁾)

Илияна Горанова

Русенски университет „Ангел Кънчев“

Резюме. Членуването на имената в българския книжовен език се определя от граматична и от правописна норма. *Грамматичната норма* се разглежда като сбор от правила, които определят членуването на имената в зависимост от рода и числото им, както и от синтактичната им служба в изречението; граматични правила определят и членуването на някои групи съществителни собствени имена. *Правописната норма* се разглежда като сбор от правила, в съответствие с които: съществителните имена от мъжки род, единствено число приемат членна форма *-ът, -а* или *-ят, -я*; някои съществителни от женски род, единствено число и някои редни числителни имена удвояват *т*, т.е. пише се двойно *т*.

Непознаването или неспазването на граматичните правила при членуването води до *граматични грешки*; на правописните правила – до *правописни грешки*.

Учениците в VIII – XII клас актуализират, осмислят и прилагат знанията и уменията си във връзка с членуването, които са придобили при изучаването на системния курс по български език във II – VII клас.

Keywords: grammatical norm, grammatical rule, grammatical mistake; spelling norm, spelling rule, spelling mistake

Езиковите грешки в писмената реч на учениците (а и не само в тяхната), свързани с членуването на имената (особено от мъжки род, единствено число), са от най-често срещаните – твърдението даже не се нуждае от привеждане на доказателства. Причините навярно са от различно естество. Една от тях, ще си позволя да отбележа, е, че изучаването на правилата, свързани с членуването, е съсредоточено повече в началния курс (по-долу, таблица

№ 1) и завършва в V клас. Затова намираме, че отнесено към обучението по български език (ОБЕ), разглеждането на темата за граматичната и за правописната норма при членуването в българския език на този етап е актуално във връзка със:

- изучаването ѝ по действащата учебна програма по български език за VIII клас (поне и учебната 2016/2017 г.);

- подготовката на учениците за държавния зрелостен изпит (ДЗИ) по български език и литература (поне и учебните – 2016/2017, 2017/2018 г.).

Програмата за подготовката на учениците за ДЗИ по български език (БЕ) и изготвяните в съответствие с нея тестове, задавани по една и съща структура в периода 2007 – 2016 г., предполага учениците да владеят добре *правописните правила* и *граматичните правила* и да могат да правят разлика между *правописна грешка* и *граматична грешка*; и всичко това, свързано с *правописната* и с *граматичната норма* (такава, каквато е тя на този етап от развитието на езика ни). Известно е например, че граматичните правила за членуването на имената от мъжки род, единствено число са едни от най-често обсъжданите от лингвистите. Според някои от тях „правилото за пълния и за краткия член при имената от мъжки род, единствено число (...) се оказва трудно за спазване от съвременния българин, надценени са граматичните му познания. То е изкуствено и ненужно, защото не изпълнява никакви смислоразличителни функции“⁽²⁾. Така или иначе обаче граматичната норма съществува и съобразяването с нея е задължително, когато пишем на български език (БЕ); т.е. учениците следва да я изучават и прилагат.

1. В съкратен вид **лингвистичната информация** във връзка с членуването на имената в българския език (граматична и правописна норма), която учениците в VIII – XII *актуализират, осмислят и прилагат*, би могла да бъде сведена до следното.

1. 1. Имената в новобългарския език освен категориите *род* и *число* притежават и граматическата категория *определеност* – *индивидуална определеност* и *количествена определеност*.

1. 2. Морфологичен показател на категорията *определеност* е определителният член, който е задпоставен – особеност на българския език, която го отличава от останалите славянски езици.

1. 3. Определителният член е формообразователна морфема, която се поставя в края на съществителни и на прилагателни имена, на пълни форми на притежателните местоимения и на причастията (тези от тях, които в изречението могат да изпълняват служба на съгласувано определение). С тази морфема се изразява „познатост, известност на същината, назована с членуваното име или със словосъчетанието, в което влиза членуваното име или местоимението“.

1.4. Граматичната норма, отнесено към членуването, обединява няколко основни **граматични правила**.

(1) Когато назоваваме познат, известен предмет, използваме членувана форма на съществителното нарицателно име.

(2) Когато със словосъчетание назоваваме признак на познат, известен предмет, членуваме прилагателното (съответно местоимението, причастията), което предхожда (обикновено) съществителното име.

(3) Когато назоваваме цялото количество от предмети или лица (т.е. всички), също използваме членувана форма на съществителното име; ако цялото количество се изразява чрез словосъчетание (съществително име и пояснение към него), членува се пояснението на съществителното име (*добри ученици – добрите ученици, мои приятели – моите приятели*).

(4) Когато име от мъжки род, единствено число в изречението изпълнява служба на подлог или на определение, което се отнася до подлога, то приема *пълнен член* – **-ът, -ят**.

(5) Когато име от мъжки род, единствено число в изречението изпълнява служба на второстепенна част, то приема *кратък член* – **-а, -я**.

(6) По определени правила става и членуването на някои от съществителните собствени имена.

Непознаването или нарушаването на граматичните правила във връзка с членуването на имената води до **граматични грешки**.

Граматична грешка е, ако:

– думата трябва да бъде членувана, а не е членувана;

– думата не трябва да бъде членувана, а е членувана;

– с **кратък член** са членувани:

– подлогът;

– съгласувано определение на подлога;

– приложение на подлога;

– име, което се свързва с подлога посредством един от глаголите *съм, бъда, оказвам се, изглеждам, ставам* (в значение ‘превръщам се в’), *казвам се, наричам се, представлявам* (в значение ‘съм’);

– обръщения в мъжки род единствено число;

– с **пълнен член** са членувани:

– допълнение или обстоятелствено пояснение;

– определение на допълнението или на обстоятелственото пояснение;

– приложение, което не се отнася към подлога;

– **не са членувани** в съответствие с общите правила за членуване с пълен и с кратък член *собствени имена*, чиято основна форма не е членувана:

- *едносъставни собствени имена* от мъжки род, единствено число на географски, културни и исторически обекти;
- *съставни собствени имена* от мъжки род, единствено число;
- **членната форма е променена в зависимост от службата в изречението на:**

- *прозвищата и прякорите* от м.р., единствено число;
- *собствени имена на географски обекти* от м.р., единствено число, чиято основна форма е членувана.

1. 5. Правописната норма, отнесено към членуването, обединява следните **правописни правила**:

(1) *Членна форма -ят, -я* приемат съществителни имена от м.р., ед.ч., които:

- завършват на **-й**;
- са образувани с наставка **-тел**;
- са деятелни съществителни имена, образувани с наставка **-ар, -яр**;
- са едно от десетте съществителни имена – *ден, път, цар, крал, зет, ...*

(2) Съществителните имена от ж.р., ед.ч., които завършват на **-т**, в членуваната форма се пишат с двойно **-т** (*радост – радостта*).

Редните числителни имена, които завършват на **-т**, в членуваната форма се пишат с двойно **-т** (*пет – петте*).

Непознаването или нарушаването на правописните правила във връзка с членуването води до **правописни грешки**.

Правописна грешка е, ако при членуване е написано:

– **членна форма -ът, -а** на съществителни имена от м.р, ед.ч., които:

- завършват на **-й**;
- са образувани с наставка **-тел**;
- са деятелни съществителни, образувани с наставка **-ар, -яр**;
- са едно от десетте съществителни имена *ден, път, цар, крал, зет, път...*

– **едно т:**

- при съществителни имена от женски род, които завършват на **т**;
- при числителни редни имена, които завършват на **т**.

2. На занятията по БЕ във II – V клас лингвистичната информация (вж. табл. 1) се изучава главно на практическа основа предимно в началния курс. Вертикалният срез на действащите учебни програми по български език, отнесено само към граматичната и към правописната норма и свързано с членуването, показва следното.

Таблица 1. Извадки от учебните програми по БЕ за III, IV и V клас (Членуване)

Клас	Ядро, стандарт, тема	Очаквани резултати	Осн. нови понятия
III клас		(1) Ученикът може да различава определителния член за м.р., ед.ч., ж.р., ср.р. и за мн.ч. (2) Ученикът може да пише правилно членувани съществителни с две <i>-тт-</i> .	
IV клас	Ядро 1, стандарт 1 Ядро 3, стандарт 5, очакван резултат 4	Ученикът може да различава: (1) пълния и краткия член за м.р., ед.ч.; (2) членуването на прилаг. имена за ж.р., ср.р., ед. и мн.ч.; (3) пълния и краткия член за м.р., ед.ч. на числ. редни имена, да използва правилно членувани числ. имена за ж.р., ср.р., ед.ч. и мн.ч.; членува правилно изключенията на числително име <i>един</i> . Ученикът може да: (1) членува правилно съществ. имена от м.р., ед.ч.; (2) изговаря правилно пълния и краткия определителен член (<i>-ът, -а, -ят, -я</i>) на същ. имена в м.р., ед.ч.	
V клас	Ядро 2, стандарт 4, тема 2: Просто изречение. Главни и второстепенни части Тема 5 Части на речта (изменяеми и неизменяеми). Имена	Учениците владеят употребата и правописа на главните части. Владеят употребата и правописа на второстепенните части. Учениците правилно и целесъобразно използват имената в изречението и в текста, съгласуват ги по род и число, <i>правилно ги членуват</i> .	

Видимо е, че на занятията във II – V клас учениците осмислят основните правила във връзка с членуването; учат се да ги прилагат, да откриват и да редактират грешки. В прогимназиалната училищна степен *езиковата книжовна норма* се изучава, без да се говори за норма (следователно и за видове езикови норми – в случая *граматична, правописна и правоговорна норма*); с термина *правописно правило* се означават и правилата за писане, които са свързани със звуковата страна на думата (кога да пишем *-ят, -я* и кога *-ът, -а*; кога да удвояваме *-т*), и правилата,

които са на граматична основа (кога да членуваме и кога да не членуваме едно име; кога имената от м.р., ед.ч. да членуваме с пълен член и кога с кратък член).

В **VIII клас** (вж. табл. № 2) в съответствие с учебната програма знанията и уменията, придобити на занятията по БЕ във II – VII клас, се систематизират, обобщават, надграждат, усъвършенстват – отнесено както към познаването на езиковите правила и съобразяването с тях (но вече разделени на граматични и правописни), така и към откриването и разпознаването на различните видове езикови грешки (вече граматични и правописни).

Таблица № 2. Извадки от учебната програма по БЕ за VIII клас
(Езикови книжовни норми)

Ядро 2, стандарт 4, тема 2 <i>Норми на българския книжовен език</i>	Учениците: (1) Осмислят понятието за книжовна норма; познават и използват <i>граматичните норми на езика</i>. (2) Откриват и редактират словообразователни, морфологични и синтактични грешки.	книжовна норма граматична норма
Тема 3 <i>Норми на българския книжовен език</i>	Осмислят понятията за правоговорна, <i>правописна норма</i>. Познават и използват правоговорните, <i>правописните, (...)</i> норми на езика. Откриват и редактират правоговорни, <i>правописни (...)</i> грешки	правоговорна норма правописна норма

В съответствие с програмата *новото за учениците в VIII клас*, което се очаква да изведе на по-висока степен тяхната езикова и езиковедска компетентност³⁾, се свежда до следното.

– Осмисляне на понятията *норма; езикова книжовна норма; стилова норма; граматична норма, лексикална норма, правоговорна норма, правописна норма, пунктуационна норма*.

– Разбирането, че *определени правила се отнасят към определена норма*.

Например правилото за членуване на имената, когато показват познат, известен предмет, е граматично правило, отнасящо се към граматичната норма; а писането на думите *вестта, радостта* и др. подобни с две *-тт-*

е правописно правило (в случая граматично е правилото – ако с думата *вест* назоваваме познат, известен предмет, съществителното име *вест* да се членува).

– Изграждане и усъвършенстване на умения за определяне *вида на грешката*.

До VIII клас учениците разделят езиковите грешки на *правописни и пунктуационни*, като с термина ‘правописни грешки’ означават както (1) грешките с чисто правописен характер – най-често на фонетична основа, така и (2) грешките, породени от непознаването или неспазването на правилата за образуване на думи, форми и изречения или на правилата за тяхната употреба. А в тестовете за ДЗИ са включени задачи, по условието на които учениците следва да определят *вида на грешката* – *правописна грешка, граматична грешка, пунктуационна грешка, лексикална грешка*. В „Официален правописен речник на българския език“⁽⁴⁾ общите правописни правила са разделени на (1) правописни правила с фонетичен характер и (2) правописни правила с граматичен характер.

– Извеждане на по-високо равнище *уменията на обучаваните за редактиране* на различни видове езикови и стилови грешки.

Често пъти, за да бъде редактирана една грешно написана дума или форма, трябва да се приложат повече от едно правило – едно граматично (в т.ч. словообразователно, морфологично, синтактично) и едно правописно (или лексикално, пунктуационно). В изречението *Лекара написа рецепта* във формата *лекара* са нарушени две правила – (1) граматичното правило за членуване на подлога, когато е изразен с име в мъжки род единствено число и (2) правописното правило за членуване на деятелните съществителни имена, образувани с наставка **-ар** (*лек, лекар, лекарят*).

Темите, свързани с членуването в съответствие с граматичната и с правописната норма, които учениците да изучават в VIII клас, биха могли да се формулират приблизително по следния начин (посочените към двете теми въпроси конкретизират темите в съдържателен план).

(1) Книжовна езикова норма.

Граматична норма. Граматични правила. Граматични грешки

Защо езикова норма? Каква друга норма има освен езикова?

Защо книжовна норма? Каква друга норма има освен книжовна?

Какво е книжовна езикова норма? Какви разновидности има?

Членуване на имената в съвременния български книжовен език

Кога се членува едно съществително име?

А кога – едно прилагателно, числително или притежателно местоимение?

Как се членуват имената от мъжки род, единствено число в зависимост от службата си в изречението?

Кога и как се членуват съществителни собствени имена?

(2) Правописна норма. Правописни правила. Правописни грешки
За правописа на някои от членните форми

(при съществителните имена от мъжки род единствено число, при съществителните имена от женски род единствено число и при числителните имена, завършващи на *т*)

Кои са членните форми на имената и на причастията от мъжки род единствено число? Кога коя членна форма се употребява?

Коя е членната форма на съществителните имена от женски род, ед.ч.?

Как се пишат членуваните съществителни имена, които завършват на -т?

Как се пишат членуваните числителни имена, завършващи на -т?

С всяка от темите се осъществяват две от основните цели в ОБЕ (лингвокогнитивна и лингвопрагматична цел⁵⁾).

– Учениците да актуализират и осмислят знанията си във връзка с членуването на имената и да усъвършенстват уменията си за прилагането им.

– Учениците да усъвършенстват уменията си за откриване и редактиране на грешки.

За реализирането им могат да бъдат използвани задачи, подобни на следните.

(1) Книжовна езикова норма.

Граматична норма. Граматични правила. Граматични грешки

Прочетете текстовете и изпълнете задачите⁶⁾.

Т1. Когато назоваваме непознат, неизвестен предмет, си служим с основната, нечленуваната форма на съществителното име. Когато обаче този предмет е назован един път, значи е вече познат, споменат в разговора, ние го назоваваме вторично с членната форма на съществителното. (...)

Определен следователно в граматически смисъл може да бъде само предметът (лицето, животното, явлението) и тогава този предмет в българския език се назовава с членувано съществително. Тази определеност се нарича „индивидуална“, защото чрез членуваното съществително се назовава един точно определен обект. Има и „количествена определеност“ – когато членуваното съществително (обикновено в множествено число) означава „цялото количество назовани предмети или лица, всички“. (...)

Петър Пашов

Т2. Членната форма в българския език, както и в други езици, може да изпълнява и обобщаваща функция. В такива случаи членната форма не означава точно определен, известен обект, а целия *род*, т.е. всички обекти, които се мислят в обема на означаваното с името понятие.

Стоян Стоянов

1. Кое твърдение НЕ е вярно?

Членуваме едно съществително име, когато с него назоваваме:

- А) познат, известен предмет;
- Б) целия *род*, т.е. всички обекти, които се мислят в обема на означаваното с името понятие;
- В) цялото количество назовани предмети или лица, всички;
- Г) само неодушевени предмети. +

2. Кое твърдение НЕ е вярно?

- А) Членната форма в българския език може да изпълнява и обобщаваща функция.
- Б) Чрез количествената определеност означаваме цялото количество определени предмети.
- В) Чрез индивидуалната определеност назоваваме един точно определен предмет.
- Г) Членуват се всички видове местоимения. +

Т 3. Прилагателните имена сами обикновено не означават отделни понятия, а означават едно понятие заедно със съществителното, което поясняват (...) *бял кон, червена ябълка, правоъгълен триъгълник* и пр. За да (...) означа, че назованият със словосъчетанието обект е известен, определен, познат, членува се словосъчетанието като цялостна номинативна единица, т.е. членната форма се употребява само веднъж.(...) При нормален словоред, т.е. когато определението е на първо място, членува се то. При инверсия на определението се членува определяемото (съществителното), което е на първо място в словосъчетанието.(...)

Пълните форми на притежателните местоимения по граматическите си признаци са твърде близки до прилагателните имена. Като тях могат и да се членуват.(...)

Редните числителни имена се членуват, също както прилагателните имена.

Стоян Стоянов

3. Кое твърдение НЕ е вярно?

- А) Членуваме прилагателното име, когато показва признак на познат предмет.
 Б) Членуваме редното числително име, когато показва ред на познат предмет.
 В) Членуваме имената произволно – когато искаме. +
 Г) Членуваме притежателно местоимение, когато показва, че притежаваният предмет е познат.

Членуване на имената в съвременния български книжовен език

Прочетете информацията в таблиците и изпълнете задачите.

Таблица 3. Членуване на имената от мъжки род единствено число с пълен член

Пълна членна форма се пише, когато:	Примери:
1. Членуваната дума е подлог в изречение-то; т.е. в изречението е възможна замяна на членуваната дума с той .	<u>Институтът</u> направи анализ. (Той направи анализ)
2. Членуваната дума е съгласувано определение или приложение на подлога в изречението; т.е. възможна е замяна на цялото словосъчетание, в което участва членуваната дума, с той .	<u>Електронният</u> вариант на учебника съдържа анимации. (Той съдържа анимации) <u>Нашият</u> учебник прави ученето вълнуващо пътешествие.
3. Членуваната дума или словосъчетанието, в което тя участва, се свързва с един от следните глаголи: <i>съм, бъда, оказвам се, изглеждам, ставам</i> (в значение 'превръщам се в'), <i>казвам се, наричам се, представлявам</i> (в значение 'съм').	<i>Сашо е</i> ученик ът , който... <i>Той стана</i> първи ят медалист... <i>Той сам се нарича</i> „цар ят на шахмата“.
4. При членуване на обръщения в мъжки род единствено число.	Първи ят отляво, излезте!

4. В изреченията подчертайте подлога и сказуемото. На мястото на многоточието напишете правилната членна форма. Правете проверка.

Срок... изтича на 30. март. **Проверка:** Той изтича на 30. март.

Проект... ще бъде гласуван днес.

Хората разказват колко трудно е издигнат мост...

По това време улов... на риба беше твърде беден.

Дежурни... надничаше от време на време през вратата.

Четвърти... човек измежду тях беше вече с работни дрехи.

5. В кое от изреченията е допусната грешка при членуването на подлога?

А) Светът е прекрасно място и си струва да се борим за него.

Б) Беше отбелязан приносът му при решаването на проблема.

В) Все в този тематичен кръг се въртеше разговорът.

Г) Отворен е за движение пътя между двата града. +

6. В кой ред НЯМА грешка в членуването на подлога?

А) Вятра упорито разнасяше гласа му.

Б) Момъка бързо намери дома, в който тя живееше.

В) С неговото влизане разговора изведнъж спря.

Г) Погледът му се изпълни с надежда. +

7. Защо подчертаните думи са членувани по този начин? С какъв вид езиков анализ можете да проверите? Направете анализа.

Консумацията на разнообразна храна е ключът към борбата с вирусите.

Истинският специалитет му е тежката артилерия – люксът.

Моят въпрос днес се отнася до получените оценки.

Затопленият мотор на колата приглуши бръмченето си.

Последният, затворете вратата след себе си.

Ти се оказа моят най-добър приятел.

Той изглеждаше най-подготвеният от всички.

8. Коя от двете подчертани думи във всяко от изреченията е членувана НЕПРАВИЛНО?

(1) Явно трябва да се чисти и таванът (а) на автомобилът + (б).

(2) Общинският (а) съветник Т.М. дарил през целият + (б) си мандат част от хонорара си.

(3) Най-големият (а) в България сладководен аквариум се намира в музеят (б) + в Русе.

(4) Единственият (а) начин да стигнеш до върхът (б) +, е да преодоляваш стъпало след стъпало.

Таблица 4. Членуване на имената от мъжки род единствено число с кратък член

Кратък член се пише, когато:	Примери:
1. Членуваната дума не е подлог в изречението; т.е. в изречението е невъзможна замяната на членуваната дума с <i>той</i>.	Зарадваха младежа с подарък. (Зарадваха <u>него</u> с подарък)
2. Членуваната дума <i>не е</i> съгласувано определение или приложение към подлога в изречението; т.е. в изречението е невъзможна замяната на цялото словосъчетание, в което участва членуваната дума, с <i>той</i>.	Зарадваха с подарък участвалия в конкурса младеж.

9. На мястото на многоточието напишете правилната членна форма.

Учител... зададе на ученик... един по-лесен въпрос.
 Ученик... бързо отговори на въпрос... на учител... си.
 Пациент... остана доволен от съветите на лекар...
 Лекар... даде полезни съвети на пациент... си.
 Възрастни... човек беше прегледан от най-добър... лекар.
 Най-добър... в град... лекар прегледа по спешност възрастни... човек.

10. На кой ред има грешка при членуването?

- А) Ученикът не можа да отговори на въпроса.
- Б) Мъжът купува вестника всеки ден.
- В) Водата може да носи корабът, но може и да го потопи. +
- Г) Младежът дълго гледа след автобуса.

11. В кой ред НЯМА грешка при членуването?

- А) Влака бавно навлезе в тунела.
- Б) Влакът бавно навлезе в първия тунел.
- В) Влакът бавно навлезе в първия тунел. +
- Г) Пътническият влак бавно навлезе в тунела.

(2) Правописна норма. Правописни правила. Правописни грешки За правописа на някои от членните форми

Прочетете информацията в таблиците и изпълнете задачите.

Таблица 5. Кога се пише членната форма за мъжки род,
единствено число -ЯТ, -Я

Групи думи	Примери
1. Съществителните имена, образувани с наставка -тел , независимо дали означават лица или предмети Забележка: ако <i>-тел</i> в състава на думата НЕ е наставка, думата се членува с членната форма -ът, -а	<i>учител</i> – <i>учителят, учителя</i> <i>пълнител</i> – <i>пълнителят, пълни-</i> <i>теля</i> <i>хотел</i> – <i>хотелът, хотела</i>
2. Дейтелните съществителни имена, образувани с наставка -ар (-яр)	<i>мляко</i> – <i>млекар</i> <i>млекарят, млекаря</i> Но: <i>буква</i> – <i>буквар</i> <i>букварът, буквара</i>
3. Десетте съществителни имена – <i>ден, зет, кон, крал, лакът, нокът, огън, път,</i> <i>сън, цар</i>	<i>ден</i> – <i>денят, деня</i>
4. Съществителните нарицателни имена, които в м.р. ед.ч. завършват на -й	<i>край</i> – <i>краят, края</i>
5. Всички прилагателни имена	<i>млад</i> – <i>младият, младия</i>
6. Пълните форми на притежателните местоимения	<i>негов</i> – <i>неговият, неговия</i> <i>свой</i> – <i>своят, своя</i>
7. Всички числителни редни имена	<i>първи</i> – <i>първият, първия</i> И: <i>един</i> – <i>единият, единия</i>
8. Причастия	<i>четящ</i> – <i>четящият, четящия</i> <i>чел</i> – <i>челият, челия</i> <i>четен</i> – <i>четеният, четения</i>

1. Кое твърдение НЕ е вярно?

С *мекия* вариант на членната форма за м.р. ед. ч. **-ят, -я** се членуват
всички съществителни имена, които:

- А) завършват на *-й*;
- Б) са образувани с наставка *-тел*;

- В) са образувани с наставка *-ар, -яр*; +
 Г) са деятелни съществителни и са образувани с наставка *-ар, -яр*.

2. Кой ред е излишен?

С членната форма -ят, -я се членуват:

- А) огняр, зидар, железар
 В) буквар, тротоар, хотел +
 Б) уплътнител, водител, спасител
 Г) край, ден, герой

3. Кой ред е излишен?

С членната форма -ът, -а се членуват:

- А) коментар, формуляр, базар
 В) олтар, пазар, светофар
 Б) водолей, път, общинар +
 Г) хонорар, звяр, календар

4. На мястото на многоточието запишете в съответствие с граматичните и с правописните правила членна форма от думата в скобите.

Т 1. Най-малката държава на света е Ватикан.... Площта ѝ е само 0,44 кв. км. Там живеят папата – глава на римокатолическата църква, и още около 1500 души. Ватикан... е в център... на Рим. От 1929 година е суверенна държава.

Т 2. Отначало владетел... потърсил контакти с Римската църква. Български... владетел приел името Михаил.

Цар Иван Александър се прославил и като голям покровител на книжнината. По поръчка на владетел... и на аристокрацията художниците рисували прекрасни икони и стенописи.

Таблица 6. Как се пишат членуваните форми на някои съществителни от женски род и на някои числителни имена

Група думи	Примери
1. Съществителни имена от женски род, ед.ч. завършващи на съгласната -Т	<i>вест</i> – <i>вестта</i> , <i>пролет</i> – <i>пролетта</i> Но: <i>вещ</i> – <i>вещта</i> [вештта]
2. Числителни имена, завършващи на -Т	<i>пет</i> – <i>петте</i> <i>десет</i> – <i>десетте</i>

5. Кой ред е излишен?

- А) младост, радост, вест;
 Б) мощ, пещ, вещ;

- В) дързост, смелост, честност;
Г) живопис, смес, машинопис. +

6. Кой ред е излишен?

- А) ос, живопис;
Б) плащ, пръст, хвош;
В) жест, ръст, полет;
Г) личност, почит, благодарност. +

7. На мястото на многоточието запишете правилната членна форма от думата в скобите

За съжаление (ръст) на (престъпност) се увеличава.

Приятно съм изненадана от (жест) на брат си.

Винаги ще съм благодарна на (помощ), която получих от сестра си.

Приемат се документите на кандидатите за (длъжност).

.....(шест) граници остават блокирани.

В Учебно-изпитната програма за държавен зрелостен изпит по български език и литература⁷⁾ са включени темите: (1) Лексикална и граматична норма. Системни езикови правила; (2) Правописна и пунктуационна норма. Конвенционални езикови правила. Известно е – в тестовите, задавани на ДЗИ по български език и литература (2007 – 2016 г.), първите пет задачи са за откриване на правописни грешки, следващите три – на граматични грешки; задача № 36 – за правилна употреба на думи и форми. Т.е. в задаваните досега тестове се иска от учениците *да откриват грешката и да определят вида ѝ*. По всяка вероятност задачите в този си вид ще остават такива, докато не бъде променена Програмата за подготовка за ДЗИ.

Ако се приеме, че в VIII клас учениците актуализират и осмислят знанията и уменията си във връзка с членуването, то в различните форми за подготовка за ДЗИ остава „да се тренират“ в разпознаването на грешките и в определянето на вида им. За целта подходящи биха били задачи, подобни на следните.

1. В кой ред допуснатата грешка е граматична?

- А) На гледката тази сутрин се натъкнал младежат, който изпрати и снимки.
Б) Екомузейът в Русе е единствен по рода си у нас.
В) Мъдрият се учи да може, умният – да знай.
Г) Заповядайте, нека студа не ви спира. +

2. В кое изречение НЕ е допусната граматична грешка?

- А) Във всички училища се възобновява учебния процес.
- Б) Утвърдения бюджет се публикува на страницата на училището.
- В) Възползвай се от всеки шанс, който ти дава днешният ден. +
- Г) Добрия търговец не разпродава цялата си стока наведнъж.

3. В кое изречение е допусната граматична грешка?

- А) Успехите му радват целия екип.
- Б) В нашия магазин можете да намерите всичко за дома.
- В) Бележката, която момчето ѝ подаде, спря дъхът ѝ. +
- Г) Авторът на изследването получи научна степен.

4. В кой ред е допусната граматична грешка?

- А) Великденският остров се намира в южната част на Тихия океан
- Б) Най-голям от великотърновските е Преображенският манастир.
- В) През 1956 г. Стария град е обявен за архитектурно-исторически резерват. +
- Г) В Кайлъка могат да се видят редки растения, птици и животни.

5. При коя от подчертаните думи допуснатата грешка е граматична? Редактирайте.

Прочутият венециански (А) карнавал, който събира хора от цял свят в стариния (Б) град на гондолиерите, се открива в събота вечерта. Венецианския (В) + карнавал започва и в Русе по същото (Г) време.

Понякога вътрешния (А) + баланс и хармония са толкова крехки, че циклонат (Б) от неочаквани събития е способен да предизвика хаус (В) и дори распад (Г) в душите ни.

6. В коя от подчертаните думи допуснатата грешка НЕ е граматична? Редактирайте.

Обмена (А) на билбордове, които раскриват (Б) + красотата на България, е идея на Министерство (Б) на туризма (В). Рекламна (Г) кампания ще е в рамките на шест месеца.

Побойника (А) още не се е извинил на възрастния (Б) мъш (В) + , който (Г) наби.

7. В кой ред има допусната правописна грешка?

- А) От наблюдателниците се открива гледка към вътрешността на страната.
- Б) На седмичния пазар селяни от околността продавали своята продукция.

В) На върха на обществената пирамида стоял владетелът, който носел титлата хан. +

Г) Системата за наблюдение е регистрирала изпълнителя.

8. В кой ред НЯМА правописна грешка?

А) Честта е онази невидима кос, която държи главата изправена.

Б) Дълг на краля било да брани поданиците си и да осигурява ред. +

В) Очакваме в решаването на проблема да се ангажира и обществеността.

Г) Следва да се направи обход на пазаря и да се провери стоката.

9. В кое изречение допуснатата грешка е граматична?

А) Описан е цялостния начин на изграждане на самия текст.

Б) Олтарят най-вероятно се е използвал за жертвоприношение.

В) Издателът представи издателския план за календарната година.

Г) Овчарът млъкна и дълго гледа към близката гора.

10. В коя от подчертаните думи грешката е правописна?

Автора (**А**) изрежда най-знаменитите лекари от Европа и България от древността (**Б**) + до днес, както и интересни случаи от техният (**В**) живот и от професионалният (**Г**) им опит.

11. В коя от подчертаните думи НЯМА правописна грешка?

Клипвете, които се излъчиха от петте (**А**) + телевизий (**Б**), са с про-
дължителнос (**В**) 30 сек и са в два варианта (**Г**).

12. Допишете изречението

При членуването на съществителните имена от мъжки род единствено число можем да допуснем:

граматична грешка, ако

.....

.....;

правописна грешка, ако

.....

.....

NOTES / БЕЛЕЖКИ

1. Има се предвид Учебната програма по БЕ за VIII клас за учебната 2016/2017г. и Учебната програма за подготовка на учениците за Държавния зрелостен изпит по БЕ през следващите 3 – 4 учебни години (т.е., докато тази програма не бъде променена).

2. Виденов, М. Езиковедски шрихи и етюди. С., Международно социолингвистично дружество, 20131 с. 259.
3. За езикова компетентност и езиковедска компетентност вж. във:
Димчев, К. Методика на обучението по български език. Реалности и тенденции. Велико Търново, ИК „Знак ’94“, 2014, стр. 111.
4. Официален правописен речник на българския език. С., Издателство „Просвета“, 2012.
5. За целите в ОБЕ вж. във: Димчев, К. Основи на обучението по български език. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2010, с.129 – 133.
6. Посочените примерни задачи са част от подготвяно за печат учебно помагало – Езикова книжовна норма (VIII клас. Подготовка за ДЗИ по български език).
7. Вж: Учебно-изпитната програма за държавен зрелостен изпит по български език и литература, БЕЛ, 2007, №2.

GRAMMATICAL AND SPELLING NORM OF THE NOUNS USING THE DEFINITE ARTICLE IN LITERARY BULGARIAN LANGUAGE (IN VIEW OF LEARNING THE LITERARY LANGUAGE NORM IN 8TH – 12TH GRADE)

Abstract. The use of the definite article of the nouns in Bulgarian literary language is defined by the grammatical and spelling rules of language. *Grammatical norm* is viewed as a set of rules. They determine the use of the article depending on the gender, number and their syntactic function in the sentence. The grammatical rules define also the use of the definite article of some groups of Proper nouns. *Spelling norm* is viewed as a set of rules, according to which: the masculine nouns, singular (Sg) add the correspondent full form of the definite article in Bulgarian “-ът, -а” or “-ят, -я”; some nouns, feminine, singular (Sg) and some Ordinal Numerals double the Bulgarian letter “m”, i. e. it is written double “m”.

Ignorance or non-compliance of the grammatical rules, especially these related to the definite article leads to *grammatical mistakes* and the failure to comply the spelling rules leads to the *spelling mistakes*.

The pupils from 8th to 12th grade update, rationalize and apply their knowledge and skills, related to the definite article, on the base of knowledge acquired from the school subject “Bulgarian language” from 2nd to 7th grade.

✉ **Dr. Iliyana Goranova, Assoc. Prof.**
„Angel Kanchev“ University of Ruse
Ruse, Bulgaria
E-mail: ilgoranova@abv.bg